

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук
Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота
(освітній ступінь – «бакалавр»)

на тему: «Нігілізм у Фрідріха Ніцше та його сучасні експлікації»

Виконав: студент 4-го року навчання,

Спеціальність: 033 Філософія

Савченко Олександра Дмитрівна

Керівник: Лютий Тарас Володимирович,

доктор філософських наук, професор

Рецензент _____

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 20__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	С. 3-6
РОЗДІЛ I. Нігілізм у Ніцше.....	С. 6-19
1.1 Бог метрвий. Досвід переоцінки усіх цінностей.....	С. 7-10
1.2 Основні концепції філософії Ніцше.....	С. 11-13
1.3 Шопенгауер як учитель. Буття та ніщо релігій далекого Сходу.....	С. 14-16
1.4 Нігілізм як логіка декадансу.....	С.17-19
Висновок до розділу I	С. 20-21
РОЗДІЛ II. Естетика страждання як симптом нігілізму	С. 22-25
Висновок до розділу II.....	С.26
РОЗДІЛ III. Людська деструктивність як вияв нігілізму.....	С. 27-32
3.1 Анатомія людської деструктивності.....	С. 27 - 30
3.2. Танатос як приреченість існування.....	С. 31-32
Висновок до розділу III.....	С. 33
ВИСНОВКИ.....	С. 34-36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	С. 37-39

ВСТУП

Кожен філософ мислить в ногу з часом та місцем в якому існує. Проте бувають і винятки – невчасні мислителі, чий міркування очевидно є поза часом. Чи не найвідомішим із них є німецький філософ Фрідріх Ніцше, автор знаменитих афористичних праць та новітніх концептів. “Філософія – це вміння винаходити концепти” – таку визначальну рису філософії виокремлюють французькі філософи постмодерністи Жиль Дельоз та Фелікс Гватарі¹. Мало хто з європейських філософів є автором стількох концептів як Фрідріх Ніцше. Вивчаючи його філософію, ми зустрічаємо такі поняття як “жаб’яча перспектива” або “білява бестія”, філософ часто звертається до тваринних та фізіологічних аналогій, вбудовуючи у свій світ символи тварин та природних явищ. Одним із концептів введених у історію філософії саме завдяки Ніцше є *європейський нігілізм*. Про нігілізм говорили і до Ніцше, проте німецький філософ став першим, хто наголосив на ньому. Наприкінці життя Ніцше видає основну працю про нігілізм “Воля до влади”, де у главі “Європейський нігілізм” змальовує перспективи нігілістичного західного світу та описує, що передувало нігілізму, як такому. Попри незавершеність праці, його ідеї були підхоплені іншими філософами та письменниками, зокрема багато часу вивченню теми нігілізму присвятив Мартін Гайдеггер, книга Тургенева “Батьки та діти” змальовує читачеві образ російського нігіліста XIX століття та ін. Спираючись на теорію нігілізму можна простежити багато патернів у інших галузях науки, зокрема у психології, естетиці та антропології.

Стан наукової розробки теми можна охарактеризувати як дуже розвинений. Так як концепція нігілізму вивчалась і до Ніцше, а також після нього. Основними витоками нігілізму можемо вважати метафізичний протонігілізм Парменіда - давньогрецького філософа. Його вчення продовжує розвивати італійський

¹ Лютий Т., Мінкаов М., Кебуладзе В., Менжулін В., (2018). ФІЛОСОФІЯ НІЦШЕ ЯК ТВОРЕННЯ КОНЦЕПТІВ. *Наукові Записки НаУКМА. Філософія Та Релігієзнавство*, 11. Published. - с. 92

філософ Емануеле Северино у праці, що складається із есеїв “Сутність нігілізму”. Чи не найвідомішою експлікацією нігілізму прийнято вважати Російський нігілізм, що припадає на 19 століття та найбільшого вияву зазнає у класичній художній літературі “Батьки і діти” Тургенева, а також явище російського нігілізму було ретельно досліджено Миколою Бердяєвим у праці “Нігілізм на релігійному підґрунті”, де автор підкреслює природу російського нігілізму, як таку, що пішла із православних вірувань та моралі². Попри достатньо широке поле досліджень нігілізму до Ніцше та незалежно від нього, наголосив та заявив про небезпеку та впливовість нігілізму як світової тенденції саме Фрідріх Ніцше у своїх працях “Воля до влади” та “Антихрист”. Вагомий внесок у розробку та продовження Ніцшевої теми зробив німецький філософ Мартін Гайдагер у працях “Європейський Нігілізм” та “Слова ніцше “Бог помер””. Говорячи про внесок у розробку теми нігілізму важко не згадати українського дослідника життя та філософії Фрідріха Ніцше, а також філософа Тараса Лютого. В його авторстві видані праця присвячена життю та філософії Ніцше “Самоперевершення”, а також монографія про історію нігілізму “Нігілізм: анатомія Ніццо”, де автор розглядає витоки нігілізму, а також численні сучасні експлікації.

Тож, **об’єктом** нашого дослідження слугуватиме філософія нігілізму як явище XIX та XX століття. **А предметом** дослідження нігілізм у Фрідріха Ніцше та його сучасні експлікації.

У сучасному світі, який пропонує нам широкій вибір цінностей та моральних орієнтирів, тема нігілізму є надзвичайно **актуальною**, адже нігілізм проростає саме із сумніву в усіх цінностях, внаслідок усвідомлення відсутності істинних. Наразі ми спостерігаємо секуляризацію як загальносвітову тенденцію, тож церква втратила вже і формальний авторитет, як це і пророкував Фрідріх Ніцше. Попри переоцінку усіх цінностей у світі, у нас існує також величезна пропозиція у вигляді різних морально-філософських систем та вірувань, все більш

² Лютий, Т. (2002). *Нігілізм: анатомія Ніццо*. Київ, Україна: ПАРАПАН. - с.128

актуальною стає тенденція до східних релігій та вірувань серед західних людей. Тож у цій роботі буде також розглянуто питання ціннісних засад та метафізичного базису таких східних нігілістичних релігій як буддизм та індуїзм.

Метою роботи є дослідження нігілізму у Фрідріха Ніцше та його сучасних експлікацій, задля виконання цієї мети перед нами будуть поставлені такі **завдання:**

- розкриття поняття нігілізму у Фрідріха Ніцше; надання дефініції основним концепціям філософії Ніцше, що пов'язані із теорією Європейського нігілізму (нігілізм, декаданс, вічне повернення, воля до влади та надлюдина)
- дослідження зв'язку між західними релігіями (зокрема християнством) та нігілізмом
- репрезентація східних релігій як нігілістичних
- визначення проблеми тенденції занепаду у естетиці XIX - XX століття
- визначення зв'язку між нігілізмом та песимізмом
- репрезентація людської деструктивності як вияву нігілізму

Структура роботи влаштована таким чином, аби розкрити усі поставлені вище завдання. Перший розділ буде присвячено нігілізму у Ніцше, його підрозділи, дослідженню зв'язку між західними релігіями (зокрема християнством) та нігілізмом, визначення зв'язку між нігілізмом та декадансом, як тенденцією до занепаду; Другий розділ буде присвячено дослідженню людської деструктивності та декадансу у мистецтві XIX та XX століття. У третьому розділі ми розкриємо питання експлікацій нігілізму, зокрема питання людської деструктивності, як вияву нігілізму, крізь призму психоаналізу Фрейда та Фромма. У зв'язку із обширністю теми та великою кількістю підтем, кожен розділ ми будемо завершувати короткими підсумками, а саму роботу завершимо великим висновком.

Визначаючи **теоретико-методологічні засади дослідження**, зазначимо що вони відповідають основним загальнонауковим принципам: єдності наукового та історичного, об'єктивності, репрезентативності та структурованості. Робота є мультидисциплінарною: тут поєднуються філософія, релігієзнавство та психоаналіз.

До **джерельної бази дослідження** ми відносимо деякі першоджерела та дослідницьку літературу. Зокрема, у якості першоджерел визначаємо філософські праці Фрідріха Ніцше: “Так казав Заратустра”, “Воля до влади”, “Антихрист”, “Весела наука” та ін, а також деякі праці Еріха Фромма із дослідження природи людської деструктивності, зокрема “Втеча від свободи” та “Анатомія людської деструктивності”. Опорною критичною літературою у дослідженні нігілізму для нас є праці Тараса Лютого з даної теми, зокрема “Нігілізм: анатомія Ніщо” та “Ніцше. Самоперевершення”, а також інші критичні джерела та видання. У фінальній частині дослідження ми також будемо спиратись на деякі твори мистецтва задля унаочнення та адаптації теми до сучасних реалій.

РОЗДІЛ I. Нігілізм у Ніцше

1.1 Бог метрвий. Досвід переоцінки усіх цінностей

Птах вилуплюється з яйця. Яйце – це світ. Хто хоче народитися мусить зруйнувати світ.³

Герман Гессе

Періоди творчості Фрідріха Ніцше можна поділити на три частини: ранній період (“Невчасні міркування”, “Народження трагедії”), позитивістський (Людське, надто людське, Ранкова заграва, Весела наука) та метафізика волі до влади, як пізній період творчості, до якого належать твори “Так мовив Заратустра”, “Воля до влади”, “Антихрист”, “Потойбіч добра і зла”, “До генеалогії моралі” та ін⁴. В цьому розділі ми звернемо особливу увагу саме на пізній етап творчості філософа, адже саме в цих працях філософ висвітлює тему європейського нігілізму та переоцінки усіх цінностей. Важливо зазначити, що цей етап роботи Ніцше також часто характеризують як етап “на межі затьмарення”, у зв’язку із хворобою філософа, яка також впливала і на його свідомість. Тож досліджені нами тексти часто є компіляцією, зробленою сестрою Ніцше або його видавцями. Протягом усього життя Ніцше страждає від хронічних хвороб, проте з віком вони загострюються, разом із станом тьмяніє свідомість та погіршується здатність писати. В останні роки свого життя філософ встигає почати працю, яку називає підзаголовком “Переоцінка усіх цінностей ” – “Воля до влади” 1899. Спираючись на цей текст, а також на деякі попередні (“Потойбіч Добра і Зла”, “Так мовив Заратустра”, “Весела наука”) ми можемо сформулювати бачення нігілізму Ніцше та дослідити, чому термін “нігілізм” так часто асоціюють саме з цим філософом.

³ Гессе, Г. (2017). *Деміан*. Харків, Україна: Фоліо - с.113

⁴ такий розподіл наведений згідно із розподілом із Лютий, Т. В. (2017). *Ніцше. Самоперевершення*. Київ, Україна: Темпора.

Про нігілізм до Ніцше говорили інші філософи, проте у метафізичному розрізі. Нігілізм, як філософія *ніщо*. Своє коріння вчення бере ще з античної філософії, найбільше уваги йому приділяв грецький філософ Парменід. Тут ми не можемо говорити про поняття нігілізм як таке, проте впізнаємо його у визначенні дихотомії буття та ніщо, та їхній неодмінній взаємозалежності. “Буття є, а Ніщо не є” – ця максима наскрізною ниткою проходить через усю поему Парменіда і як би ми не намагалися її тлумачити, завжди приходимо до одного – Буття є тим, що протилежне Ніщо, самим його протиставленням⁵. Ми звикли уявляти буття як субстанцію, проте заглибившись розуміємо, що існує протилежне, без чого воно існувати не може. Тоді як, знаючи лише Буття ми можемо уявити Ніщо? Тож у метафізиці ця дихотомія стає апорієм, над яким досі міркують філософи. У монографії присвяченій нігілізму (Нігілізм: анатомія Ніщо) Тарас Лютий вирізняє декілька видів нігілізму. До тих, що нас цікавлять можемо віднести філософський нігілізм та його відгалуження: метафізичний нігілізм (нігілізм Северино-Парменіда, про який ми говорили вище), естетичний нігілізм та етичний нігілізм⁶. Коли в повсякденній мові ми чуємо термін “нігілізм”, як правило, мова йде про соціально-політичний або етичний нігілізм. Про другий ми сьогодні будемо говорити, так як Ніцше наголошує на переоцінці цінностей та особистісній морально-етичній революції.

Найяскравіше Ніцшевий нігілізм визначає максима, яку філософ виголошує у праці *Весела наука*, “Бог мертвий”. Таким чином Ніцше вказує на смерть християнської релігії та християнської моралі, проте нам ще довго доведеться боротися та жахатися її тіні. Ця тінь Бога існує у релігійних інституціях та може існувати ще тисячоліттями, якщо ми не будемо її викорінювати. Адже на мертвій моралі неможливо побудувати майбутнє життя. У фрагменті “Антихрист” або, як саме Ніцше його спершу називає “Прокляття християнству”, філософ

⁵ Северино, Е. (2020). *Сутність нігілізму*. Київ, Україна: Темпора. - с.133

⁶Лютий, Т. (2002). *Нігілізм: анатомія Ніщо*. Київ, Україна: ПАРАПАН. с.58

висвітлює основні цінності та концепції цієї релігії та змушує подивитися на них під іншим кутом, доводячи, що християнська мораль - мораль рабів та слабкодушких. Ніцше називає християнство “смертним ворогом вищої людини”⁷, пояснюючи це тим, що воно стало на бік усіх недолугих та слабких, філософ звинувачує християнство в загальній уявності усіх базових його понять. “Душа”, “Бог”, “Царство небесне”, “Гріх”, “Каяття” - усі ці та ще безліч християнських понять є вигаданими та ніяк не можуть бути доведені або спростовані, окрім того, християнство заперечує усе природне, протиставляючи його божественному⁸. Психологічний тип спасителя також піддається критиці з боку Ніцше, так у фрагменті “Антихрист” він відзначає, що в контексті релігії ми говоримо про Христа радше як образ, створений послідовниками та конструкторами ідеології релігії, образ, що не відповідає реальній історичній персоні. Статус Спасителя був скоріше наданий Назареві, аніж був таким насправді згідно його діянням⁹. Основними звинуваченнями християнству були “зніження” людини, парадоксальність характеру християнського вчення, воно покладає надії на існування потойбічного життя, що суперечить принципу волі до влади у Ніцше, адепти християнства часто самі не дотримуються того, у що вірять, тож ця релігія має лицемірний характер, а отже є не дієвою. Тож, спираючись на аргументи наведені вище ми можемо сформулювати бачення християнства як бунт рабів у моралі, релігію слабких які повстали.

Мартін Гайдеггер у тексті “Слова Ніцше “Бог мертвий”” визначає границю переходу від занепаду християнської моралі до морального та метафізичного нігілізму:

“Його міркування стоїть під знаком нігілізму. Ось так іменується історичний рух, відзначений Ніцше, – він владно сягає минулих століть та визначає майбутній”¹⁰

⁷ Ніцше, Ф. (1993). *Так казав Заратустра; Жадання влади*. Київ, Україна: Основи. с.333

⁸ там само – с.343

⁹ там само – с.363

¹⁰ Хайдаггер, М. (1993). *Работы и размышления разных лет* (Vol. Слова Ницше «Бог мёртв»). Москва, Россия: Гнозис.

Цією максимою Ніцше вказує на те, що відбувалося просто перед очима його сучасників, проте ніхто не хотів відкрити очі. Про заперечення усіх цінностей говорили раніше, проте Ніцше зробив це голосно і чітко. Він привернув увагу до питання нігілізму і поставив його на перший план, доки інші філософи ставилися до нього, як до фонові думки або до ескізу.

Тож, християнська релігія як вища інстанція соціальних норм та моральних цінностей більше не працює. Далі ми переходимо до визначення нігілізму самим Ніцше.

В останні роки свого життя філософ починає писати працю “Воля до влади. Досвід переоцінки усіх цінностей”, він робить це у короткотривалі моменти просвітлення розуму, коли хвороба дозволяє це робити, тож праця має уривчастий характер та є, по суті, нотатками і сентенціями¹¹. У книзі першій “Європейський нігілізм” ми зустрічаємо визначення нігілізму, надане самим філософом: “Що означає нігілізм? Те що вищі цінності втрачають свою цінність. Немає цілі, немає відповіді на питання “навіщо?””¹². Проте дотримуючись існуючої моралі ми заперечуємо саму дійсність, адже християнська мораль є низкою законів та правил, яких потрібно дотримуватись або жити гідно, з точки зору релігії, життя, прагнути святості та кращого життя, яке може бути лише на небесах. Бог скеровує нас життєвим шляхом, пропонує нам вищу мету, Ніцше виголошує – сенсу немає і його не потрібно шукати. Згідно з християнським вченням (це може стосуватись також багатьох інших релігій), егоїзм є злом, тож працювати і вдосконалюватись варто лише заради вищого порядку, вічного абсолюту. Ніцше наголошує на відсутності єдиного цілого, абсолюту, яким так марять релігійні люди: ““Благо цілого вимагає самопожертви окремого» ... і раптом - такого «цілого» немає! По суті людина втрачає віру в свою цінність, якщо через нього не діє нескінченно цінне ціле: інакше кажучи, він створив таке ціле, щоб мати можливість вірити в свою власну цінність.

¹¹ Лютий, Т. В. (2017). *Ніцше. Самоперевернення*. Київ, Україна: Темпора – с.748

¹² Ніцше, Ф. (2005). *Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей*. Москва, Россия: Культурная революция. с.31

1.2 Основні концепції метафізики Ніцше

З часом, філософ, натхненний працями Артура Шопенгауера, все більше заглиблюється у філософію життя, тож у його творах (“Так казав Заратустра”, “Антихрист”, “Воля до влади”) з’являються такі концепти як “самоперевершення”, “надлюдина” та “воля до влади”. Ці поняття є ключовими для розуміння нігілізму у Ніцше.

Самоперевершення, це принцип, за яким усе існуюче може змінюватися і вдосконалюватися, засобами дисципліни та самотворення.¹³ Практикуючи самоперевершення людина може досягти стану *надлюдина*, яка є вищим ідеалом, його пропонує Ніцше як альтернативу культурним та релігійним ідеалам, що виникли в християнській Європі¹⁴. І все це набуває сенсу завдяки концепції, яку вводить Ніцше – *воля до влади* – властивість людини, яка виявляється у прагненні утвердження життя¹⁵. Ця властивість є неконтрольованою, наслідком її якісного виявлення є надлюдина, до якої, на думку філософа, ми всі мусимо прагнути. У інтерпретації Мартіна Гайдеггера ми зустрічаємо таке визначення волі до влади: “«Воля до влади» ніколи не означає «романтичного» бажання безвладного захопити владу, не означає устремління безвладного до захоплення влади - вона означає самоуповноваження влади до надвладарювання над самою собою.¹⁶”. Тут Гайдеггер наголошує на іманентності волі до влади, адже це явище помилково може бути витлумаченим як легітимізація людської деструктивності та бажання підкорювати як вияву сепарації від цілого.

Важливо зазначити, що надлюдина є вищою істотою у ієрархії Ніцше та не може бути досягнута однією людиною за її життя. Існують люди “вищі”, витончені, піднесені, вони є наближеними до ідеалу людини у філософа, проте

¹³ Лютий, Т. В. (2017). *Ніцше. Самоперевершення*. Київ, Україна: Темпора. с. 894

¹⁴ там само – с. 882

¹⁵ там само – с. 858

¹⁶ Хайдеггер, М. (2007). *НИЦШЕ*. Санкт-Петербург, Россия: Владимир Даль. – с.31

самоперевершення – процес довготривалий та стосується радше не індивіда, а цілих поколінь: “Усі доблесті та уміння душі і тіла набуваються працею і крихтами, через старання, самоперевершення, зосередженість на головному, через наполегливість, ревні повторення одних і тих самих робіт, одних і тих самих поневірянь;”¹⁷. Попри усю довготривалість мети та нешвидкозрілі плоди цієї філософії, Ніцше наголошує, що шлях самоперевершення індивідуальний: “Не “людство”, а *надлюдина*”¹⁸. Позаяк філософ не пропонує нам конкретного суспільного устрою, не малює утопій, які створили б ідеальні умови для проростання та розвитку надлюдини. Такий принцип перегукується із символом самотнього дерева, що росте на скелястій місцевості у “Так казав Заратустра”.

Концепція волі до влади проходить наскрізною ниткою крізь усю творчість Ніцше, починаючи із “Так казав Заратустра”. На противагу Шопенгауерівській *волі до життя*, яка має радше трагічно-приречену конотацію, воля до влади Ніцше є рушійною силою, ознакою вітальності та силою, яка є необхідною складовою процесу самоперевершення.

Ще одна важлива концепція філософії Ніцше – вічне повернення. Це поняття є найбільш загадковим в усьому вченні, адже Ніцше ніде не надає йому чіткої дефініції. Мартін Гайдеггер у Європейському нігілізмі робить спробу вивести дефініцію вічному поверненню, характеризуючи його як невіддільне від волі до влади, “вічно повернення до одного й того ж самого”, ми можемо визначити його рису волі до влади, що спрямована на приреченість до ствердження, шляхом постійного повернення. Таке трактування перегукується із античною ідеєю циклічності Геракліта¹⁹, проте у того з того ж вчення Геракліта нам відомий і принцип плинності, змінюваності речей, так само як і концепція енантіодромії - згідно з якою, усе рано чи пізно стає своєю протилежністю. У Ніцше ж, ця

¹⁷ Ніцше, Ф. (2005). *Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей*. Москва, Россия: Культурная революция – с.529

¹⁸ там само – с.529

¹⁹ Сінельнікова, М. (2019). КОНЦЕПТ ВІЧНОГО ПОВЕРНЕННЯ У ФІЛОСОФІЇ ФРІДРІХА НІЦШЕ. *Вісник Нац. Ун-Ту “Львівська Політехніка” Філософські Науки*, 5(2). – с.39

циклічність іде під знаком повторюваності. Тарас Лютий визначає два основні способи інтерпретації концепту вічного повернення: символічну та космологічну²⁰. Під символічною мається на увазі витлумачення на основі вічного повернення у Так казав Заратустра, де його символізує екстатичний досвід, закодований у символі персня та змії, які є втіленням переживання надлюдини від вічного повернення. Поєднуючи символічну та Гайдеггерівську інтерпретації можемо припустити, що вічне повернення - це певний екстатичний досвід, що переживає надлюдина під впливом волі до влади від повторення і ствердження *того самого*. Адже з кожним повторенням, поверненням переконання та ідеї ще більше затверджуються самі в собі.

Так ми розуміємо, що для філософа, який втомився від парадоксальності метафізики та теології, важливо докласти зусиль для створення власної філософії життя. Тож Ніцше шукає нові цінності, які втілюються у надлюдині, керуються волею влади. Ніцше визначає мету, та пропонує шлях до неї - переоцінка усіх цінностей, відкидання усього, у що ми вірили раніше, а коли ми відкидаємо віру у щось, проте ще не маємо у що вірити - ми віримо у ніщо. Переоцінка усіх цінностей - це сліпий стрибок у безодню, який потрібно зробити із впевненістю та вірою. Задля досягнення чогось - потрібно відкинути все попереднє.

²⁰ Лютий, Т. В. (2017). *Ніцше. Самоперевершення*. Київ, Україна: Темпора. – с. 856

1.3 Шопенгауер як учитель. Буття та ніщо релігій далекого Сходу

Молодий Ніцше, будучи студентом філологом, починає цікавитися філософією. Поміж усіх авторів які він вивчає, особистим відкриттям для нього стає вчення німецького філософа песиміста Артура Шопенгауера²¹. Філософ волюнтарист приваблює його своїми поглядами на мистецтво, мораль та музику. Сам вважаючи себе невчасним філософом, Ніцше вбачає у Шопенгауері фігуру для наслідування, учителя. У ранній праці Ніцше “Шопенгауер як вихователь”, можна прослідкувати вплив філософа на молодого Ніцше та на скільки його філософія стала вирішальною для визначення напрямку міркувань Н. Тож, у цьому розділі ми розглянемо деякі аспекти філософії Артура Шопенгауера, в яких ми вбачаємо коріння ніцшеанського нігілізму.

Артур Шопенгауер сильно відрізнявся від усіх філософів свого часу, адже він одним із перших вдається до критики західного світогляду та намагається застосувати східну систему філософування для аналізу буття. Так у його філософії чітко прослідковується тяга до буддистського, а пізніше індуїстського світобачення. Німецький історик філософії Рюдігер Зафрански у монографії “Шопенгауер та буремні роки філософії”, описує епізод пізньої юності філософа, коли нащадок заможної комерсантської родини, у якості гостя, потрапляє у Тулонський форт, де в час Шопенгауера так само тримали каторжників та поневолених. Цей досвід глибоко вражає молодого філософа, та викликає питання: “*А що як весь світ – в’язниця?*”²². Описаний випадок має схожий сюжет із подібним епізодом із життя Сідхартхи Готами, який будучи сином брахмана, спускається в світ людей та залишається враженим від побачених страждань, які і є життям. Буддистська сансара – Шопенгауерівська в’язниця.

²¹ Лютий, Т. В. (2017). *Ніцше. Самоперевернення*. Київ, Україна: Темпора. – с. 41

²² Сафрански, Р. (2014). *Шопенгауэр и бурные годы философии*. Москва, Россия: Роузбэд Интерэктив. – с. 76

З буддизму нам відомі два протилежних терміни: сансара та нірвана. Сансара – цикл страждань, в якому перебуває людська душа та постійно зазнає перероджень, метою свідомої людини є вихід із сансари і досягнення нірвани. Згідно з Collins Dictionary “нірвана” у буддизмі визначається як звільнення від земних страждань, стан відсутності пристрастей, бажань та “вогню життя”, душа стає частиною “вищого духу”²³. Що для буддистів є стражданням мирського життя, те для Шопенгауера є вічна воля до життя, на яку приречені усі істоти на землі. Пізніше філософ знайде вихід із такої в’язниці – припустить наявність певної трансцендентної іманентності, божественного екстазу без бога²⁴. Після публікації свого *magnum opus* “Світ як воля і уявлення”, де Шопенгауер висвітлює концепцію волі до життя та волі, як такої (у творі автор наголошує на дихотомії духовного та тілесного, де тілесне завжди керується волею та часто підпорядковує собі духовне), Шопенгауер ще більше заглиблюється у східне релігійно-філософське вчення.

В одному із останніх творів “*Senilia. Або роздуми в старості*”, філософ виголошує власне бачення мети християнства, та більшості релігій, а також підкреслює нищість земного життя: “Звідси випливає, що згадані філософи і прославителі історії є реалістами, оптимістами і евдеймоністами, а значить, дуже пересічними особистостями і закоренілими обивателями, але, крім того, ще й поганими християнами, бо справжній дух і суть християнства (так само, як і брахманізму і буддизму) полягає в розумінні нищості земного щастя, в повному нехтуванні ним і зверненні до буття зовсім іншого, прямо протилежного роду: в цьому, стверджую я, полягає дух і мета християнства, вся його «сіль», а не в монотеїзмі, як думають вони; тому атеїстичний буддизм ближче до християнства, ніж оптимістичний юдаїзм та іслам”²⁵. Саме такий світогляд, який зображає мирське життя стражданням, а життя “небесне”, божественне,

²³ Definition of “nirvana.” (n.d.). Retrieved from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/nirvana>

²⁴ Сафрански, Р. (2014). *Шопенгауэр и бурные годы философии*. Москва, Россия: Роузбад Интерэктив – с. 76

²⁵ там само - с. 528

потойбічне – виходом із кола страждань, піддається критиці у пізніх працях Фрідріха Ніцше. Шопенгауер знецінює життя, зображує волю до життя, як тваринну рису, рису природну, протилежну божественності. Заперечення життя, як великої цінності, погляд на світ, як в'язницю стане для Ніцше нівелюванням усіх цінностей.

1.4 Нігілізм як логіка декадансу

Якщо говорити про декаданс як явище природне, тобто тенденцію до занепаду, смерть усіх речей, це не має викликати жодного занепокоєння. Проте, у Волі до влади Ніцше розглядає декаданс, як більш складне явище із нашаруванням культурними та антропологічними. “Нігілістичний рух є лише вираженням фізичного декадансу”²⁶ – тут філософ вбачає нігілізм наслідком декадансу, а далі перераховує його вияви: порочність хворобливість, безпліддя, алкоголізм, розпуста. Така поведінка є вираженням відсутності волі до життя, самознищення - ознака слабкої людини. Ніцше ще раз підкреслює субстанційний характер культурного декадансу, вказавши на нігілізм як логіку декадансу, тобто декадентська поведінка зумовлена зневірою у бідь які цінності, у знеціненні життя та прагненні смерті. Далі філософ визначає основні вияви декадансу, одному із яких ми приділимо увагу трохи детальніше: декаденти прагнуть такого стану, в якому більше немає страждання, життя сприймається як причина будь якого зла, а несвідомі стани оцінюються значно вище свідомих (сон, наркотичне сп'яніння і т.д.)²⁷. Спираючись на це визначення ми розуміємо, що християнське прагнення кращого життя після смерті, буддистське прагнення нірвани, або проста інтенція увійти у змінений стан свідомості шляхом вживання наркотичних речовин - усе є заперечення життя та прагнення певного забуття. Таким чином, обираючи “кращий стан” ми заперечуємо життя та його цінність, забуваємо про амбівалентність реальності, заперечуємо єдине що знаємо і обираємо те, що є плодом уяви. Найяскравішими представниками декадансу прийнято вважати митців “кінця епохи”, до яких належали Шарль Бодлер, Оскар Уайльд та Готье. Мистецтво цієї епохи схильне естетизувати потворне та нище. Сучасник та критик декадансу фін де сьель Артур Сімонс у своїй праці “Декаданс у літературі” наводить цитату Ернеста Елло, яка на його думку дуже влучно та якісно характеризує настрій кінця XIX століття: “Мати бажання без світла, цікавість без мудрості, шукати Бога дивними шляхами, шляхами накреленими

²⁶ Ніцше, Ф. (2005). *Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей*. Москва, Россия: Культурная революция. – с.46

²⁷ там само – с. 48

руками людей; роздавати попіл ладана на вершинах, що ведуть до невідомого Бога, який є Богом темряви”²⁸. Аналізуючи цей уривок, варто пам’ятати, що Ернест Елло сам був представником занепадницької культури, його творчості був характерний загадковий містицизм. В цій характеристиці кінця епохи ми бачимо дуже амбівалентний настрій стосовно описаного часу, автор ніби розуміє меланхолійно-занепадницький характер опису, проте в цьому відчувається відтінок захоплення та романтизації. Романтизація та естетизація зла - основна риса декадансу в літературі та культурі сучасників Ніцше. У “Волі до влади”, наводячи характеристик та вияви декадансу, Ніцше також зупиняється на таких митцях як Шарль Бодле та Ріхард Вагнер. Останньому із двох він приділяє особливо багато уваги у всіх працях, адже молодий Ніцше багато спілкувався із композитором і той сильно вплинув на його естетичні уподобання. Проте між ними стається конфлікт та спілкування переривається. У “Волі до влади” Вагнер виступає уже негативним прикладом, у містично-романтичній творчості композитора Ніцше вбачає риси декадансу.

В останні роки життя для Ніцше важливим стає прагнення до ідеалу людини, тож вияви слабкості зазнають критики з боку філософа. Самодеструкція, характерна декадансу, є ознакою слабкості, адже “слабкий шкодить сам собі”²⁹. Саме в кінці XIX століття популярності набувають наркотичні речовини, завезені з екзотичних країн (опис вживання ми зустрічаємо у Уайльда в Портреті Доріана Грея). Тож декаденти займаються ескапізмом, як іше одним виявос культури занепаду, який критикував Ніцше, позаяк втеча від реальності буття у світ ілюзій, це пряме заперечення та знецінення буття. З усього наведеного вище ми можемо зробити висновок, що Ніцше бачить сучасне суспільство, суспільством занепаду та деструкції, логікою якого є нігілізм – відсутність будь яких цінностей. “Мистецтву бракує діонісійського сп’яніння”³⁰ – попри зарозумілу велич

²⁸ Symons, A. (1893). THE DECADENT MOVEMENT IN LITERATURE. *Harper’s New Monthly Magazine*. Published.

²⁹ Ніцше, Ф. (2005). *Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей*. Москва, Россия: Культурная революция. – с.49

³⁰ Лютий, Т. В. (2017). *Ніцше. Самоперевернення*. Київ, Україна: Темпора. – с.733

декадентського мистецтва, йому не стає вітальності, піднесення, яке є ключовою характеристикою естетичного як такого. Тут важливо зазначити, що Ніцше не говорить про деструктивне сп'яніння ескапізму, яке ми описували вище, а радше про екзальтоване захоплення справою та незатьмарений від істини розум.

Фемінізм, соціалізм, християнство та інші, на думку Ніцше є виявами занепаду³¹. Багато уваги він приділяє християнству, яке пропонує занепадницькі слабкі цінності: неспротив, “підставити другу щоку”, рятувати слабких, покладатися на провидіння та загальний детерміністичний характер релігії. Усі наведені вияви декадансу суперечать фундаментальні концепції Ніцшевої філософії - волі до влади.

Дозволимо собі також пов'язати явище декадансу із занепадом релігій. Адже одна із функцій релігії полягає у нейтралізації страху смерті. Кожна світова релігія (а до таких ми відносимо Буддизм, Іслам та Християнство) містить у собі чітке пояснення “життя після смерті”. Для християн це обіцянка Раю, для мусульман - Джаннат, для буддистів є принцип реінкарнації та нірвана, як вихід із циклу страждань для просвітлених. Разом із занепадлм релігій, свою актуальність втрачає і така есхатологія, тож людина залишається наодинці із своїм буттям та страхом небуття, страхом невідомого. Можна припустити, що відчайдушна романтизація, естетизація смерті та занепаду є виявом шопенгауерівської волі до життя, проте тут індивід намагається таким чином несвідомо зробити смерть для себе прийнятною.

³¹ там само – с.861

Висновок до розділу I

У першому розділі ми розглянули нігілізм у філософії Фрідріха Ніцше та його основні категорії. Фундаментальною тезою, з якої починається нігілізм Ніцше ми вважаємо судження висловлене у “Веселій науці”: “Бог мертвий”, що означає деактуалізацію усіх попередніх цінностей, нав'язаних християнською релігією. Християнство більше не існує як моральний орієнтир та не здатне задовольняти екзистенційні питання людини. На зміну християнським цінностям ще не прийшла нова ціннісна система, тож людство залишається наодинці із дихотомією буття та небуття, за інерцією ідеалізуючи небуття, як невідоме, а отже потенційно краще. Філософським учителем Ніцше був Артур Шопенгауер, чиє вчення про волю до життя ми розглянули як таке, що вплинуло на Ніцше, зв'язок між песимізмом Шопенгауера та європейським нігілізмом очевидний. Попри те, що Ніцше не підтримує ідеї учителя, він спирається на них та переосмислює. Так фундаментальною різницею між переконаннями двох філософів ми можемо назвати вітальність Ніцшевої волі до влади та культ сили, на противагу з песимістичною вірою у приреченість життя до занепаду та кінця. Також ми дослідили нігілістичний характер деяких східних релігій, а саме буддизму та індуїзму, як релігій на які спирався Шопенгауер у своїй філософії життя. Східним релігіям, так само як і західним характерне заперечення цінності буття, і возвеличення небуття, ніщо. Такі нахили ми вбачаємо нігілістичними, адже вони сигналізують про відсутність будь яких цінностей.

Тож у світі панує тенденція до декадансу, тобто занепаду: прекрасного, піднесеного, вітального, цінного. Квінтесенцією декадансу прийнято вважати культуру *fin de siècle*, представники якої романтизують та естетизують потворне, нище та, власне, декадентське у людині та суспільстві загалом. Як приклади мистецтва декадансу Ніцше розглядає творчість Вагнера та французьких поетів символістів, зокрема Шарля Бодлера.

Тож, декаданс виявляється у повному розквіті саме в час занепаду християнської релігії, проте не можна вважати, що саме смерть Бога стала приводом для занепаду. В християнській релігії, на думку Ніцше, є багато занепадницьких

тенденцій та виявів слабкості. Загалом, розквіт християнства на тлі язичництва ми можемо охарактеризувати як бунт рабів у моралі, за словами самого філософа. Окрім суперечливої якості моральних цінностей, релігії також схильні до заперечення буття і транслювання ідеї кращого життя після смерті. Змінені стани свідомості під час наркотичного або алкогольного сп'яніння ми також відносимо до таких, що заперечують реальність, а отже і саме життя.

Ми також надали дефініцію новим концепціям Ніцше, а саме волі до влади, самоперевершення, вічне повторення та надлюдина. Усі вони є неподільною системою складових метафізики Ніцше.

РОЗДІЛ II. Естетика страждання як симптом нігілізму

У цьому розділі ми детальніше розглянемо вияви культури занепаду у творчості сучасників Ніцше, а також представників мистецтва ХХ століття. Як і було зазначено раніше – декаданс був провідним мотивом мистецтва *кінця епохи*. Мистецтво декадансу, на відміну класичного мистецтва схильне возвеличувати смерть, потворне, романтизувати страждання. В якійсь мірі воно навіть перетворюється на культ крайнього нарцисизму та всеохоплюючого самоприйняття, якому властива толерантність до найогидніших виявів людського буття. Загальний настрій такого мистецтва приречено-меланхолійний.

З часом декаданс починає асоціюватися з дегенаритвним мистецтвом, тобто таким, яке не створює новго і прекрасного, а тільки живиться ницістю і пишається цим: “З 1890-х років, декаданс був пов'язаний з дегенерацією. Цю асоціацію популяризував сенсуаліст Макс Нордау, засудивши письменників, як Уайлд, у своїй книзі 1895 року “Дегенерація””³². Один із представників мистецтва декадансу Шарль Бодлер, основна збірка якого, самою тільки своєю назвою кричить нам про оберненність категорії естетичного - “Квіти зла”.

Британський дослідник Ніколас Шрімптон у статті “Песимізм та англійський *fin de siècle*” робить спробу простежити песимістичні тенденції у культурі кінця століття на прикладі гумору у творах драми та художньої літератури (розглядаючи насмішку як маркер занепокоєння, прикритого цинізмом). Дослідник наголошує на впливі шопенгауерівського песимізму на культуру кінця епохи, яка виявилася, зокрема в сарказмі у комедійних творах. Серед усіх наведених ним прикладах, цікавм для нас є уривок із п'єси Оскара Уайльда “Ідеальний чоловік”: “Та чи можу я у вас спитати, ви оптиміст чи песиміст? Це

³² Burdett, C. (2014, August 15). Aestheticism and decadence. Retrieved from <https://www.bl.uk/romantics-and-victorians/articles/aestheticism-and-decadence>

дві останні релігії, що сьогодні в моді”³³. Таке цинічне ставлення, на нашу думку, є виявом занепокоєння, що приховується під виглядом байдужості. особливо цікавою є порівняння песимізму із релігією, таким чином автор, ніби намагається замістити втрачене, звичне відчуття належності до цілого. Аналізуючи цей уривок ми, також, можемо говорити про цинізм, як одну із рис занепадницького мистецтва кінця епохи в Англії. У цій же статті Ніколас Шрімптон наводить чотири ознаки британського культурного песимізму, які називає британський публіцист Холбрук Джексон: “Збоченість, штучність, егоїзм та допитливість”³⁴. Усі перераховані вище риси ми можемо трактувати як такі, що притаманні мистецтву декадансу, як тяга до руйнації, занепаду та перверсій.

Також такому мистецтву характерна насолода від отриманих страждань, тут вчасним є згадка про теорію садомазохізму, зокрема творчість Леопольда Мазоха. Його повість “Венера у хутрі”, де автор розповідає нам історію стосунків із жінкою, якій він був зобов’язаний служити протягом року. У книзі він описує різні перверзії, що відбувалися у їхніх стосунках, що часто пов’язані з приниженням, підкоренням та фізичним насиллям³⁵. Головним серед усього описаного для нас є те, що автор від цього отримує задоволення, ба більше насолоду від зазнання страждань можна порівняти з екстатичною. Садомазохізм зазнає значних змін та вкорінюється в науці як культурне явище, а також як психологічна патологія. Піком нарцисичного самоприйняття садомазохізму можна вважати стрічку італійського режисера П’єра Паоло Пазоліні “Сало або 120 днів садому”. Фільм є екранізацією роману “120 днів Содому” Маркіза де Сада (ідейного натхненника садизму³⁶).

³³ SHRIMPSON, N. (2007). “Lane, you’re a perfect pessimist”: Pessimism and the English Fin de siecle. *The Yearbook of English Studies*, 37(1). – с. 46

³⁴ там само – с.45

³⁵ Лютий, Т. (2002). *Нігілізм: анатомія Ніщо*. Київ, Україна: ПАРАПАН. – с.163

³⁶ Садизм – психосексуальний розлад, в якому сексуальні запити задовольняються заподіянням болю іншій особі

У 1887 році Фрідріх Ніцше публікує книгу “По генеалогію моралі”, де пропонує новий погляд на деякі моральні аспекти людства, зокрема ті, що нав’язані християнською релігією. Там він уточнює аспект страждання, який певним чином возвеличується у сучасній культурі. Побачити і заподіяти страждання комусь викликає насолоду у людей учасників, а почуття рівності ніби запобігає цьому відчуттю. Сало або 120 днів Содому містить у собі деякі відсилки до біблійних сюжетів, а також до ідеї смерті Бога у Ніцше. ““Salò” зображує світ християнської антропології без християнської есхатології - світ, де люди створені за образом та подобою Бога, і немає ніякої надії”³⁷. Фінальна сцена фільму зображує дівчину, жертву насильницьких дій, яка сидить у ванні та вигукує “Боже! Боже... чому ти покинув нас”, в цей час охоронці грають в карти. Ів Тушнет інтерпретує цю сцену як сцену із Біблії, де Ісус плаче на хресті, а солдати в цей час грають в кості на його одяг. Фільм не повчає та не приховує нічого, він просто є констатацією суспільства де люди завдають одне одному страждання та отримують від цього тваринне задоволення.

Доки культура кінця епохи в континентальній Європі виражається у мистецтві декадансу, у Великобританії панує вікторіанство, яке відрізнялося пуританством та поверхневою релігійністю. Проте вікторіанство є так само цікавим для нас у дослідженні естетизації потворного, так як вияви цієї епохи були дуже контрастними, коли остаточне падіння Просвітницького ідеалу абсолютного буття, блага, істини залишило індивіда сам на сам із завершеним у своїй актуальній тотальності світом.

У праці “Падіння публічної людини” Річард Сеннет пов’язує з цією остаточною секуляризацією західної свідомості низку трансформацій, які переживає особистість, що не має більше вищої інстанції, морального авторитету. Усвідомлення людиною себе в універсумі без зовнішніх стосовно неї смислів, вічних істин і принципів є ледь не першим такого масштабу культурним шоком з часів усвідомлення буття в його цілісності, себе як суб’єкта історії, моралі,

³⁷ Tushnet, E. (2019, August 23). The hopeless (yet Christian) world of Pier Pasolini’s ‘Salò, or The 120 Days of Sodom.’ Retrieved from <https://archive.is/FRbKf#selection-469.0-469.11>

відносин із зовнішнім світом та іншими індивідами, переживання жаху власної кінченності. Вікторіанський потяг до зовнішнього, матеріального, вловимого, ідеалу чи музейного експонату ми ми можемо вважати симптомом метафізичної кризи ХІХ століття, коли жодна істина більше не мала універсальний характер — екзистенційна криза, яка торкнулася всіх і знайшла остаточне вираження у європейському нігілізмі.

Тож ми визначили, що вікторіанській культурі був характерний потяг до недоступного, музейного та в екстремальній формі зразкового, або ж навпаки - потворного. В цей час популярними стають паноптикуми – вуличні театри-ярмарки, учасниками яких були люди із сильними фізичними вадами, які є явно протилежним до поняття прекрасного. Для консервативних вікторіанців тіло стає профанним предметом зацікавлення. «Фігура вікторіанського фріка не була знаком 'усього, що завгодно', навпаки, тіло фріка позначало тільки себе як таке. Із захватом надаючи на всезагальний огляд тіла, позбавлені суб'єктивності та індивідуальності»³⁸. Таке явище як паноптикум демонструє абсурдність дегуманізації, яка прикриваючись чистотою намірів, несе в собі тягу до потворного та нищого.

³⁸ Карпенко, Л. (2004). Очарованность ужасным»: притягательный мир викторианского паноптикума. *НЛО*, 6. Published. – С. 159-168.

Висновок до розділу II

Підсумовуючи, у цьому розділі ми розкрили тему декадансу як вияву європейського нігілізму на прикладі культурних та мистецьких явищ XIX та XX століття. До яких належать культура *fin de siècle*, представлена Шарлем Бодлером, Оскаром Уайльдом та іншими, а також садомазохізм та фетишизація крайніх виявів фізичності у вікторанській Англії. Таких прикладів можна навести ще безліч, проте ми зупинилися саме на цих трьох, адже усі три є виявами культури занепаду в різних країнах та різний час, але усі їх об'єднує тенденція до прямолінійної та безсоромної констатації потворного, як частини буття, а також приреченість усіх речей, їхню кінцевість. Нігілістичне прагнення до естетизації потворного триває і з кожним роком розвивається все сильніше, ми вбачаємо в такому прагненні перверсій певне естетичне переживання, яке формується в людському несвідомому з часів кінця епохи, воно характеризується особливим екстатичним відчуттям, викликаним спостереженням потворного. Проте такий екстаз є протилежним тому, яке гіпотетична надлюдина відчуває переживаючи вічне повернення, тут скоріше ми можемо говорити про екстаз від усвідомлення дотичності до кінцевості та регресу усього. Підтвердження природньої інтуїції до енантіодромії, коли життя стає смертю, прекрасне потворним, ціле стає частковим, здорове - хворим.

Розділ III. Людська деструктивність як вияв нігілізму

3.1 Анатомія людської деструктивності

Німецький психоаналітик Еріх Фромм у присвячує явищу людської деструктивності щонайменше дві праці: “Анатомія людської деструктивності” та “Бути чи мати”. В цьому розділі ми розглянемо явище людської деструктивності, як вияв європейського нігілізму, спираючись на праці представників психоаналізу та неофрейдизму.

У попередньому розділі ми детально розглянули вияви культури занепаду у Європі XIX-XX століття. Серед них ми зустрічаємо явище садомазохізму, як вияв не просто естетизації зла, а задоволення та екстаз від фізичної шкоди завданої іншим та отриманої від інших. Якщо спробувати надати визначення такій поведінці, нам складно вписати такий феномен задоволення від жорсткості у будь який із популярних термінів, жорстока поведінка або агресія, наприклад. На початку праці “Анатомія людської деструктивності” Фромм наголошує на складній природі агресії, тож намагатися аналізувати агресію як просте явище та шукати єдину причину агресії – помилково. Він ділить жорстокість на два типи: природну людську агресію (таку, що є реакцією захисту від зовнішньої загрози) та специфічну людську пристрасть до абсолютного панування над іншими індивідами – такий вид жорстокості Фромм визначає як людську деструктивність³⁹. На підтримку такій диференціації зазначимо, що тільки людині притаманна злая форма агресії, як деструктивна поведінка, метою якої є панування та возвеличення за рахунок приниження та завдання шкоди іншій людині, у тваринному світі такої поведінки не спостерігаємо. Тож, тут ми визначили різницю між деструктивною поведінкою та природною агресією, та наголосили на тому, що ці два мають принципово різну природу: бігевіористську та культурну. Задля розуміння теорії деструктивності Фромма варто звернутися

³⁹ Фромм, Э. (1998). *Анатомия человеческой деструктивности*. Москва, Россия: Издательство АСД-ЛТД. – с. 26

до його ранньої праці “Втеча від свободи”, де філософ підводить до теорії деструктивності. Провідною ідеєю цієї праці є біль від індивідуалізації, який сучасна людина зазнає в секуляризованому світі, або світі, де Бог помер. Індивіду складно знайти собі місце, нову систему цінностей, так як більше не пропонується єдина абсолютна, а ми маємо безліч варіантів вибору. Біль індивідуалізації спричиняє посилення бажання бути частиною цілого, відбувається посилення самотності⁴⁰. “У людини з’являється бажання відмовитися від своєї індивідуальності, вона хоче подолати почуття самотності чи безсилля шляхом повного занурення в докілья”⁴¹. Позаяк процес індивідуалізації є незворотним, прагнення його призупинити набуває регресивного характеру та виражається у підкоренні. Підкорення є амбівалентним явищем, яке містить у собі і бажання підкорюватись і бажання підкорювати. Обидві практики дарують індивіду екстатичне відчуття належності до чогось більшого, чогось, що вони не можуть контролювати (послаблення контролю). Основними формами злоякісної агресії у Фромма є мазохізм, садизм та некрофілія. Важливо зазначити, що жоден із них не є формою психосексуального відхилення, а лише культурно-антропологічним феноменом людства. Також Фромм відкидає біхевіористські гіпотези, що допускають природу деструктивності як еволюційний захисний механізм. Фромм же наполягає на виключно антропологічній природі деструктивності, так як така поведінка не властива іншим тваринам. Екстраполюючи теорію людської деструктивності на нашу тему, можемо припустити, що злоякісна жорстокість є наслідком “зніженості” людини та відчуттям нарцисичної вседозволеності, які спричинені нігілізмом.

Початок ХХ століття характерний великою кількістю війн та виникненню тоталітарних режимів, які ми вважаємо яскравим симптомом масової людської деструктивності. Розглянувши деякі феномени тоталітаризму ми можемо визначити неодмінно двосторонній характер підкорення. Тоталітарні режими

⁴⁰ Фромм, Е. (2019). *Втеча від свободи*. Харків, Україна: Клуб Сімейного Дозвілля. – с.40

⁴¹ там само – с.40

самі по собі є деструктивною ієрархічною системою, яка створює широкий ґрунт для підкорення та деіндивідуалізації, що на думку Фромма спричиняє регресивну реакцію - деструктивність. Ханна Арендт у праці “Витоки тоталітаризму” пов’язує такий спалах токсичних ідеологій із занепадом монархій, а отже і формальній секуляризації (так як фактична, ментальна секуляризація, як нам відомо уже відбулась). До тоталітарних режимів ХХ століття ми відносимо італійський фашизм, німецький нацизм та Советський союз, як “найуспішніші” форми тоталітаризму ХХ століття.

Загальновідомим є факт, що “Так казав Заратустра” Фрідріха Ніцше стала настільною книгою солдат Третього Рейху⁴². Тут ми розглянемо уривок із книги, як приклад амбівалентного явища людської деструктивності:

“Непослух - це доблесть раба. Вашою доблестю хай буде послух!...Доброму воїнові “Ти повинен” звучить краще ніж “Я хочу””⁴³. Уривок без жодних зусиль можна використовувати задля підсилення будь якої ідеології, зокрема нацизму, адже він містить у собі заклики підкоритися певній системі, стати її частиною. Ба більше, тут покора демонструється як вияв сили, певний привілей від свідомої згоди бути підпорядкованим. Таке підкорення наказу рівносильне деіндивідуалізації, становленню частиною цілого - системи, армії, держави, тощо. Цим закликком Ніцше ніби демонструє, що свідомо покора є певним чином звільненням, адже перебуваючи у позиції того хто кориться індивід має менше поле відповідальності, водночас він відчуває себе у доміантній позиції так як така покора - це завжди вибір.

Ще одне відоме втілення тоталітаризму – Советський союз. Ханна Арендт наголошує на токсичності тоталітарної системи, отже вона має бути спрямована або назовні (як це відбувається у випадку Третього Рейху), або на самого себе. У праці “Анатомія людської деструктивності” Фромм звертається до прикладу Сталіна як представника несексуалізованого садизму. Автор наводить різні

⁴² Тарас Лютій: Чтение книги №1, Фридриха Ницше “Так говорил Заратустра” ЧЗ/6. (2019, February 28). [Video file]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=gV6nUrsT118>

⁴³ Ніцше, Ф. (1993). *Так казав Заратустра; Жадання влади*. Київ, Україна: Основи. с. 47

приклади взаємодії Сталіна із його “жертвами”, серед яких простежується особливий патерн – генсек спершу навіював людині відчуття безпеки, а потім неочікувано розстрілював, ба більше - займався психологічним катуванням, відсилаючи дружин та дітей чільних посадовців держави у табори, таким чином змушуючи чоловіків трепетати та усіляко прислужувати йому. В такій поведінці ми вбачаємо явно садистський спосіб поведінки, спрямований на возвеличення над іншими, бажання показати іншим свою владу та силу. “Він як Бог, був владний над життям і смертю. Як сама природа. Міг зруйнувати або змусити рости. Принести біль або зцілити”⁴⁴. Можна припустити, що така поведінка авторитарних лідерів початку ХХ століття була спробою замінити Бога, а народ створив для цього відповідні умови, так як відчував потребу у новому абсолютному цілому. Це припущення можемо підкріпити переконанням Фромма про авторитаризм як один із механізмів втечі від свободи⁴⁵.

Якщо з мазохізмом, як виявом людської деструктивності усе зрозуміло, у випадку з садизмом усе не так очевидно. Сатисфакція, яку отримує мазохіст рідниться із такою, що отримує щиро релігійна людина під час служіння в церкві – тобто тут мається на увазі екстаз і полегшення від відчуття належності, зняття відповідальності. Втім садист сам виконує “роль” цілого, якому підпорядковуються. Тож звідки береться сатисфакція від деіндивідуалізації у садиста, та і що взагалі таке садизм, як не самоствердження?

Тут Фромм наголошує на одному аспекті садизму, який люди схильні ігнорувати під час вивчення явища, а саме - залежність садиста від об’єкту підкорення⁴⁶. Його відчуття сили ґрунтується на одному лише відчутті панування над об’єктом. Тож у разі втрати цього панування, садист повністю втрачає силу, а отже і відчуття владності та першості. Таким чином садизм і мазохізм мають спільне коріння, хоча по суті своїй є протилежними виявами одного і того ж – деструктивного бажання володіти.

⁴⁴ Фромм, Э. (1998). *Анатомия человеческой деструктивности*. Москва, Россия: Издательство АСД-ЛТД. – с.250

⁴⁵ Фромм, Е. (2019). *Втеча від свободи*. Харків, Україна: Клуб Сімейного Дозвілля. – с.144

⁴⁶ там само – с.147

3.2. Танатос як приреченість існування

Прийнято вважати, що центральним поняттям вчення Фрейда є поняття “лібідо”, проте в останні роки свого життя Фрейд пише низку праць (“Три нариси з теорії сексуальності”, “Прагнення та їхні долі”, “Потойбіч принципу задоволення”) присвячених дослідженню двох полюсів людської психіки, а саме еросу та танатосу. Нас цікавить другий із них, як вияв деструктивного аспекту людської психіки – прагнення смерті або інстинкту смерті.

Попри те, що теорія танатосу стала популярною завдяки працям Фрейда, авторство концепції приписується Сабіні Шпільрейн, колишній пацієнтці Карла Юнга, та одній із представників психоаналізу в Росії того часу. Існує певна невизначеність про те, хто з них першим запровадив цей концепт, але заперечувати їхню спільну роботу над ним не можна. Прийнято вважати, під час роботи над концептом танатосу Фрейд спирався на працю Шпільрейн "Die Destruktion als Ursache des Werdens" – «Деструкція, як причина становлення».

У цій праці Шпільрейн констатує мотив деструкції, як невід’ємний від людської психіки. “Репродуктивний інстинкт вимагає деструкції індивіда, тож не дивно, що сцени насилля набувають сексуальної конотації”⁴⁷. Тож, на думку Сабіни Шпільрейн, в людській психіці існує несвідомий інстинкт до деструкції, як явища яке супроводжує розмноження.

Концепція інстинкту деструкції знає розвитку у працях Зігмунда Фрейда та фіксується я термін *танатос*, тобто прагнення смерті, як необхідна складова психіки людини, на противагу їй існує поняття *ерос* як жага до життя, прагнення задоволення. “Смерть маніфестується у повторенні думки, фантазії та

⁴⁷ Spielrein, S. (1994). Destruction as the cause of coming into being. *Journal of Analytical Philosophy*, 155–186. – с.179

поведінкових дій, параксів, у мазохізмі та садизмі, у таких симптомах, як меланхолія, параноя та психоз, а також у надприродному⁴⁸ зазначає у своїй статті Джон Мільс. Фрейд у своїх працях регулярно наголошує на прямому зв'язку між інстинктом смерті та агресією та людською деструктивністю як його виявами.

Поняття танатосу також перегукується із згаданою нами вище Шопенгауерівською волею до життя, яка трактується філософом як приречення на смерть будь чого живого, і цей потяг є найсильнішим серед усіх нам відомих.

⁴⁸ Mills, J. (2006). Reflections on the death drive. *Psychoanalytic Psychology*, 23(2), 373–382.
<https://doi.org/10.1037/0736-9735.23.2.373>– с. 377

Висновок до розділу III

У цьому розділі ми розглянули дві основні психоаналітичні моделі деструктивності, як сучасні вияви нігілізму: анатомію людської деструктивності Еріха Фромма та інстинкт смерті Зігмунда Фрейда. Якщо про інтерпретацію людської деструктивності у Фрейда ми можемо говорити як про символічну, то теорія Еріха Фромма розкриває явище людської агресії як складний феномен, який має різне коріння та вияви. Цікавим для нас є саме явище злорякисної агресії, як такої, що спрямована на панування та підкорення інших індивідів. В цьому потягу ми вбачаємо прагнення секуляризованої та індивідуалізованої (за термінологією Фромма) до воз'єднання з абсолютном, або становлення ним, як вияв нарцисичного розладу особистості (наприклад Сталін).

Спираючись на психоаналітичні моделі людської деструктивності можна трактувати не тільки історичні події, а й мистецтво, зокрема мистецтво декадансу епохи кінця століття або навіть сучасників. У мистецтві занепаду, яке керується нігілізмом, ми помічали естетизацію зла, романтизацію та піднесення смерті - такі тенденції людської психіки можна інтерпретувати як вияв танатосу, тобто інстинкту смерті.

Висновки

Здійснений аналіз дає змогу дійти висновку, що європейський нігілізм, як концепція створена Фрідріхом Ніцше дозволяє назвати причини багатьох історичних, культурних та психологічних явищ ХХ століття. Максимою “Бог помер”, Ніцше ніби зробив нігілізм видимим, завдяки цьому та багатьом іншим його працям (“Так казав Заратустра”, “Воля до влади”, “Антихрист”, “Потойбіч добра і зла” та “Весела наука”) ми можемо проаналізувати вияви нігілізму та декадансу у світі. У цій роботі ми визначили основні поняття метафізики Ніцше, як от воля до влади, надлюдина, вічне повернення, декаданс та самоперевершення. Також нами було встановлено зв’язок релігій та нігілізму, позаяк нігілізм як явище, означає відсутність будь яких цінностей та вищих ідеалів, а релігії більше не здатні продукувати ці цінності та смисли. Згідно з Ніцше, Християнство, як основний об’єкт його дослідження та критики, є релігією слабких та невірних. Максими християнської моралі є абсолютно протилежними моральному вченню Ніцше, яку він маніфестує “Так казав Заратустра” та “Воля до влади”. Християнська релігія бачить людину, як частину цілого, допускає також наявність абсолюту. Попри те, що Християнство, як і кожна авраамічна релігія має індивідуалістичний характер (тобто звертається до особисто вірянина), у стосунках людина-Бог є певний характер інтимності, який виражається під час сповіді та молитви, проте ці вияви є характеристиками радше віри (як частини релігії), але не релігії як такої. Аби релігія виконувала свою мету, вимагається масовість: причастя, хрестини, літургія, намаз у мусульман і т.д. В той самий час моральні установки Ніцше є дуже індивідуалістичними як у своїй суті, так і у виявах: “Не людство, а *надлюдина*”.

Ми також розглянули декаданс, як явище, що супроводжує нігілізму, культура занепаду є чільним виявом нігілізму серед сучасників Ніцше. Декаданс за Ніцше виявляється як у індивідуальних якостях так і в культурі, адже остання є завжди є обличчям внутрішнього того чи іншого часу. Культурне життя кінця ХІХ століття характерне “дегенеративними” виявами: тяжінням до занепаду, його

оспівуванням, романтизацією смерті та меланхолійністю. також цій епосі характерне деструктивне вживання алкоголю та наркотичних речовин, які Оскар Уайльд описує у “Портреті Доріана Грея”. Будь які змінені стани свідомості є втечею від реальності, а отже запереченням буття, тяжінням до небуття. Декадансу як обличчю культури того часу характерна естетизація зла, яку ми розкрили у другому розділі цієї роботи. Обернення категорій прекрасного простежується у творчості представників кінця епохи, вікторіанському прагненню до екстремумів - ідеального, чистого, музейного та екстатичному захопленні огидним, хворобливим (паноптикуми). У піднесенні страждань ми також вбачаємо нігілістичне начало. У корені явища садизму та мазохізму простежується біль відсутності абсолютного єдиного, частиною якого звик бути європейський індивід. Таким чином люди починають шукати підпорядкування та залежності, задля блаженного відчуття втрати контролю, відсутності відповідальності, яке раніше їм дарувала релігія та Бог. Християнська есхатологія втрачає свою легітимність, тож окрім травматичного від’єднання від символічного цілого, індивід відчуває страх смерті, адже за нею слідує невідомість. Універсальні смисли тепер відсутні. Їх потрібно продукувати самим, або вдаватися в ескапізм.

Представники школи психоаналізу приділяли багато уваги вивченню явища людської деструктивності(яка з нашого дослідження має нігілістичну природу). Зокрема ми розглянули два концепти танатос у Зігмунда Фрейда та людську деструктивність у Еріха Фромма. Перший із концептів – танатос – є радше символом, підтвердженням декадансу. У ньому ми вбачаємо ніби наукове пояснення людської спраги до смерті. Проте танатос є однією із двох складових людської психіки у Фрейда, адже другий – ерос є інстинктом життя та продовження род. Таким чином, Згідно із системою запропонованою Зігмундом Фрейдом в людській психіці відбувається боротьба двох начал, нігілістичного та вітального. Авторка концепції танатосу Сабіна Шпільрейн підкреслює сексуальну природу тяги до смерті, так як руйнація є необхідною частиною процесу розмноження.

Вчення Еріха Фромма є для нас цікавим, в першу чергу, тому що об'єктом його дослідження є природа людської деструктивності. Фромм вбачає природу деструктивності суто культурною, на відміну від біхевіористів і завбачливо відділяє агресію як інстинкт самозахисту від агресії, яка спрямована на підкорення та руйнацію. У працях “Втеча від свободи” та “Природа людської деструктивності” причиною людської деструктивності він називає біль індивідуалізації, викликаній секуляризацією. Індивідуалізація викликає відчуття самотності та неналежності, тож людина починає шукати своє місце у світі або створювати його штучно. Як приклад компенсації Бога та інституту релігії ми розглянули тоталітарні режими, зокрема нацизм та політику Йосифа Сталіна (його садизм як вияв нарцисичного розладу особистості), інтерпритовані Ханною Арендт та Еріхом Фроммом.

Таким чином ми виконали усі поставлені у вступі завдання цієї роботи, зокрема: дали дефініцію основним термінам метафізики Ніцше, також визначили поняття нігілізму, визначили зв'язок нігілізму та занепаду світових релігій, охарактеризували естетику декадансу, як вияв нігілізму, а також людську деструктивність та прагнення смерті як сучасні експлікації нігілізму.

Наостанок, варто сказати, що філософія Ніцше істотно вплинула на майбутнє міркування у цій сфері. Ця робота ще раз доводить, що міркування Фрідріха Ніцше мали пророцький та бунтарсько-новаторський характер, адже він висловлював сміливі тези, та як ніхто із його сучасників був влучний у них. Тоді, коли весь світ перебував в ейфорії від естетики декадансу, філософ вбачав у цьому загрозу та ірраціональне зерно. Як нам відомо, сам Ніцше вважав себе невчасним філософом, адже його праці не мали такого академічного визнання за його життя, яке вони мають зараз. Проте, з огляду на усе викладене в цій роботі, ми можемо сказати, що його внесок був надзвичайно вагомим, та ця “невчасність” сьогодні може трактуватись скоріше як перевага, аніж недолік його ідей.

Список використаних джерел:

- Burdett, C. (2014, August 15). Aestheticism and decadence. Retrieved from <https://www.bl.uk/romantics-and-victorians/articles/aestheticism-and-decadence>
- Definition of “nirvana.” (n.d.). Retrieved from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/nirvana>
- Grimaldi, A. (Producer), & Pasolini, P.P. (Director). (1975). *Salò, or the 120 Days of Sodom* [Motion picture]. Italy: Produzioni Europee Associati.
- Mills, J. (2006). Reflections on the death drive. *Psychoanalytic Psychology*, 23(2), 373–382. <https://doi.org/10.1037/0736-9735.23.2.373>
- SHRIMPSON, N. (2007). “Lane, you’re a perfect pessimist”: Pessimism and the English Fin de siècle. *The Yearbook of English Studies*, 37(1).
- Spielrein, S. (1994). Destruction as the cause of coming into being. *Journal of Analytical Philosophy*, 155–186.
- Symons, A. (1893). THE DECADENT MOVEMENT IN LITERATURE. *Harper’s New Monthly Magazine*. Published.
- Tushnet, E. (2019, August 23). The hopeless (yet Christian) world of Pier Pasolini’s ‘Salò, or The 120 Days of Sodom.’ Retrieved from <https://archive.is/FRbKf#selection-469.0-469.11>
- Арендт, Х. (1996). *Истоки тоталитаризма*. Москва, Россия: ЦентрКом.
- Гессе, Г. (2017). *Деміан*. Харків, Україна: Фоліо.
- Карпенко, Л. (2004). Очарованность ужасным»: притягательный мир викторианского паноптикума. *НЛО*, 6. Published.
- Лютый, Т. (2002). *Нігілізм: анатомія Ніщо*. Київ, Україна: ПАРАПАН.

- Лютий, Т. В. (2017). *Ніцше. Самоперевершення*. Київ, Україна: Темпора.
- Лютий Т., Мінкаов М., Кебуладзе В., Менжулін В., (2018). ФІЛОСОФІЯ НІЦШЕ ЯК ТВОРЕННЯ КОНЦЕПТІВ. *Наукові Записки НаУКМА. Філософія Та Релігієзнавство, 11*. Published.
- Ницше, Ф. (2005). *Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей*. Москва, Россия: Культурная революция.
- Ніцше, Ф. (1993). *Так казав Заратустра; Жадання влади*. Київ, Україна: Основи.
- Сафрански, Р. (2014). *Шопенгауэр и бурные годы философии*. Москва, Россия: Роузбад Интерэктив.
- Северино, Е. (2020). *Сутність нігілізму*. Київ, Україна: Темпора.
- Сеннет, Р. (2002). *ПАДЕНИЕ ПУБЛИЧНОГО ЧЕЛОВЕКА*. Москва, Россия: Логос.
- Сінельнікова, М. (2019). КОНЦЕПТ ВІЧНОГО ПОВЕРНЕННЯ У ФІЛОСОФІЇ ФРІДРІХА НІЦШЕ. *Вісник Нац. Ун-Ту “Львівська Політехніка” Філософські Науки, 5(2)*.
- Тарас Лютий: Чтение книги №1, Фридриха Ницше “Так говорил Заратустра” ЧЗ/6. (2019, February 28). [Video file]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=gV6nUrsT118>
- Фромм, Е. (2019). *Втеча від свободи*. Харків, Україна: Клуб Сімейного Дозвілля.
- Фромм, Э. (1998). *Анатомия человеческой деструктивности*. Москва, Россия: Издательство АСД-ЛТД.

Хайдаггер, М. (1993). *Работы и размышления разных лет* (Vol. Слова Ницше «Бог мёртв»). Москва, Россия: Гнозис.

Хайдеггер, М. (2007). *НИЦШЕ*. Санкт-Петербург, Россия: Владимир Даль.